

צבי א. פונרוק: אהרן שלוש נוכר נוגרש

פ"ג

הרב ר' אהרן שלוש זצוק"ל
 ארץ המערב ילדתהו וארץ הצבי גדלתהו
 הווי נא לי אמרה העיר יפו כי אבדתהו
 רזני ארץ וגדולי התורה לפתחו השכימו
 נועם מזגו ונדיבות רוחו הכל הקסימו
 שממה ומשמה היתה יפו העיר לפניו
 להחיותה הקדיש עתו ומאדו ויאר לה פניו
 ועוד עשה כטוב בעיני אלהים ואנשים
 שם עולם נתן לו ויברכוהו ישנים וחדשים
 נלב"ע יום י"ט ניסן התר"פ

האיש, אהרן שלוש, ששורות אלו חרוטות על מצבתו, היה נחשון. הוא שקפץ קפיצה ראשונה מיפו ויזם הקמה של שכונה יהודית חדשה מחוץ לסמטות יפו. וכך, תחילה בכוחות עצמו ואחר עם חיים אמזלג (קונסול בריטניה ביפו) ויוסף ביי מויאל, רכש קרקעות, שהיו כרמים, מידי בעלים מוסלמים ונוצרים. על קרקעות אלו נבנו השכונות העבריות הראשונות שמחוץ ליפו—נווה-צדק, נווה-שלום, חלק ממחנה-יהודה, חלק ממחנה-יוסף, שכונת אהרן (על שם אהרן שלוש) ושכונת התימנים במחנה-ישראל. הוא גם רכש שטח-קרקע מרוחק מן השכונות להתקנת בית-קברות יהודי, הוא בית-הקברות הישן ברחוב טרומפל-דור. כעבור שנים, ב־1893, העבירו מבעלותו כמתנה לקהילה היהודית. בשכונות אלו היו הורתה ולידתה של אחות-בית, שראשיתה ב־1909, ושכונות אלו הן כיום חלק מתל-אביב העיר.

השטחים שרכש אהרן שלוש היו נרחבים גם במושגים של אותם ימים, והוא הצליח לרכשם לא רק בשל עשרו וממונו אלא גם הודות ל"שיטת" הרכישה של אז. בימים ההם כשחפץ אדם לקנות קרקע היה יוצא עם המוכר לשטח וקובע את המחיר במטחויי אבן; כלומר, היה מידה אחת ומתבונן היכן נפלה ועד מקום נפילתה היה משלם את המחיר שקבעהו עם המוכר מראש. מחיר יידוי נוסף היה כמחיר קודמו. שלוש מיטיב היה לזרוק, הרחק-הרחק... וזה סיפור-חיו של אהרן שלוש: סמוך לשנת 1833 טבעה ליד חוף חיפה

ספינת־מפרשים שעל סיפונה יהודים מאלג'יר ומארוקו בתוך הניצולים שהגיעו בשחייה אל חוף הכרמל, היו בני משפחת שלוש : אבי המשפחה, אברהם שלוש, אשתו שמחה, בנו אהרן, ובנותיו ריקה וחנה, בניו יוסף ואליהו טבעו. תלאתיהם לא נסתיימו באותה שחייה אל החוף, ועוד הרבה נדודים מעיר לעיר מעותדים היו להם בארץ הקדושה תוך שהם מנסים לתקוע יתד בה. יום אחד קבעו מושב ביפו ובכך הקימו את הקהילה היהודית הראשונה ביפו מאז חרבה הקהילה בימי־הביניים. הם היו יהודים "ספרדים". ה"אשכנזים" הראשונים הגיעו ליפו לאחר כשש שנים, ב־1839, והקימו בה את קהילתם.

אהרן שלוש ביקש ללמוד תורה, ואביו ביקש את הרבנים דוד בן שמעון ושלמה חזן לרדת מירושלים ליפו וללמדו. שילב אהרן תורה ועבודה ושלח ידו בצור־פזת כסף וזהב ובחלפנות. שימש שוליה אצל גיסו (בעל אחותו חנה) אלתר לוריא, שהיה צור־כסף מצאצאי האר"י הקדוש מצפת, ועד־מהרה למד את המקצוע ופתח חנות תכשיטים ברחוב החלפנים, ליד כיכר־השעון ביפו, שם עסק גם בחלפנות. כן התקין מעבדה להתכת כסף וזהב ומכר מטיל־זהב וסחר עם בית־העסק הלונדוני הנודע סמואל מונטגיו וקנה ממנה מטבעות־זהב. עשה אהרן חיל בעסקיו בהיותו סוחר חריף וממולח ובקיא בחלפנות, היא הבנקאות של ימים־עברו (בהתאם לסעיף 121 למג'לה, החלפנות היא מכירת מזומנים במזומנים). מספרים עליו כי פעם, בהגיע שיירה גדולה של בדווים ליפו לערוך קניות, הביאו הללו עמם שני מיני מטבע, הבישליק והוורי, ולאחר שהוציאו כספם אצל סוחר־העיר ורוקנו חנויותיהם, באו הסוחרים למחרת אל החלפנים להחליף את המטבעות בזהב. בתחילה התנהל הכל כשורה והמטבעות הוחלפו בזהב, בהפרש של פרוטות. אהרן, שראה כי זרם החליפים גדל־הולך ובשל כך מאמיר מחיר הזהב, שהיה לו ביקוש גדול, בדק את הרפב שני המט־בעות וגילה שבוורי כמות כסף גדולה יותר מאשר בבישליק. החליט לרכוש רק את מטבע הוורי. כעבור כמה ימים ירד ערך מטבעות הוורי עד למי־נימום, בשל היצע גדל־ההולך וביקוש גובר לזהב, שאז אצל החלפנים. החל שלוש לרכוש, במחיר הנמוך ביותר, לבדו ובאמצעות מתווכים, את כל כלאי הוורי שהיה בעיר, וכך השתלט על כל מטבעות הוורי שהיו, כאמור, בעלי תכולת כסף גבוהה מזו של הבישליק. משלא הספיקו פקידיו לספור את המט־בעות צייה לשקול אותם במקום לספרם, כי בחינת הרפבם הראתה שכמעט אין הבדל בין מטבע למטבע, ולא שינה הדבר הרבה לגבי המחיר, שממילא היה נמוך מאד. כעבור שבוע שלמה המלאכה וביתו של אהרן, שניצב ליד הכנסיה הצרפתית ביפו העתיקה, מאחרי החמאם, התמלא מטבעות וזרי מפה לפה. מחוסר מקום החל אהרן להתיך את המטבעות ולהפכן לכסף טהור. כך אפסו כל הוורים מן השוק והיו בידי אהרן לבדו. עיסקת "פיחות" זו מתוארת בפרוטרוט בספר שכתב בנו, יוסף־אליהו שלוש, "פרשת היי".

לאחר שבגר והתבסס נשא לאשה את שרה בת ברוך מצלית, מראשוני היהודים

יוצאי בגדאד, שהשתקע ביפו, היה ביתו בית-ועד לחכמים דורשי-תורה וגם תלמוד-תורה היה בו. הוא גם הקים בית-כנסת, שאחר-כך הועבר לביתו בחר-לות נווה-צדק, אותו בית ברחוב שלוש הידוע כבית-כנסת שלוש עד היום. שלוש היה פטריארך עבדקן, לבוש חלוק-פסים וחגור אבנט. את ביתו הקים על גבעה בודדת, מוקף חומה ובתוכה חצרות ומבנים, כעין טירה בודדת. ביתו היה הראשון שנבנה מחוץ ליפו, ורק לאחר שנים נוסדה על שטחי האדמה הנרחבים שהיו בבעלותו מסביב לביתו שכונת נווה-צדק.

לביתו זה העביר את משפחתו הענפה ושם גם הוסיפו לגור בניו, שנישאו והולידו לו נכדים. כל אחד מהם גר במדור נפרד, וכאשר צר המצע מהשתרע יצאו משפחות-משפחות לגור בבתים הסמוכים, אך נשארו קרובים אל אביהם. כעבור זמן, כשהוקם הופעל בית-החרושת של האחים שלוש לחמרי-בנין, בהמשך לביתו, היתה אחוזת המשפחה בנווה-צדק לרחוב שלוש של תל-אביב העיר.

מדי-יום היה אהרן יוצא ליפו, בכרכרתו הפרטית, רתומה לשני סוסים, ועגלון יושב לפניו, לבית-מסחרו, שנשאר ברחוב-החלפנים. בדרכו, סמוך לביתו, חצתה כרכרתו ואדי בו עברה מסילת-הברזל הראשונה בארץ, יפו-ירושלים. יום אחד, בדהור הסוסים בוואדי, התהפכה הכרכרה ואהרן נחבל בגופו. שמע הקאימקאם, הלא הוא המושל התורכי, על פציעת אהרן, מיהר לבוא אצלו לדרוש בשלומו. בביקורו שמע מפיו על התלאות העוברות עליו בעשותו דרכו מדי-יום מנווה-צדק ליפו, בדרך הוואדי. לשמע הדברים ציוה הקאימקאם, מתוך כבוד ואהדה לשלוש, לבנות מיד גשר-ברזל על הוואדי, הוא הגשר שבהמשך רחוב שלוש, הניצב שם גם היום ושמו נקרא מאז גשר-שלוש.

ועוד על מסילת-הברזל. כשהניחזה היה אהרן מיצג בנקים צרפתיים כשם שהיה סוכנה של מסילת-הברזל, ובביתו הפקידו מדי-יום ממון למשפורות העובדים ולהוצאות התקנתה של המסילה. וזה נוסף לכספים ולזהב שהיו בביתו תמיד, בשל עסקיו. שמועה על כך הגיעה לאזני שודדים ולילה אחד הקיפו את חומת הבית הבודד, ביתו של אהרן שלוש, ולאחר שטבחו את כלב-המשמר ועקדו את השומר, ביקשו לפרוץ לבית ולשדוד. סימני החבטות של מטילי הברזל ניפירים בדלת הברזל של הבית עד היום. אהרן, שאיש אמיץ היה, הרגיע את בני משפחתו, יצא אל חצר הבית, נכנס לבית-הכנסת, הוציא מתוכו אחד מספרי-התורה העתיקים, ניצב סמוך לחומת הבית, מול פני השודדים, הגביה בשתי ידיו את ספרי-התורה כשהוא פתוח, והחל להתפלל בקול גדול ולקרוא לעזרת שמיים. למראה המוזר הזה ולשמע זעקותיו, נחרדו השודדים וינוסו. ולא עוד אלא כאשר שמע הקאימקאם את סיפור-המעשה חשש לשלומם ולממונם של בני המשפחה להבא. לכן ציוה להציב יחידת-משמר של 12 חיילים ליד ביתו של אהרן שלוש, על-תנאי שתהיה כלכלתם על שלוש. חשו החיילים בטוב, בהיותם נוזנים ממתבח המשפחה, ולא רצו לעזוב את המקום. כשהיה

הקאימקאם מבקר בביתו של אהרן היה זה מנסה לשכנעו שחלפה הסכנה ואולי טוב יעשה אם יציב את החיילים במקום בו הם דרושים יותר, אך החיילים בשלהם: "טוב לנו, ולמה נעזוב?" ארכו הימים עד שארזו חפציהם וחגורם ויצאו באשר יצאו.

לבניית השכונה נווה־צדק נחלצה אגודת "עזרת ישראל", מיסודו של שמעון רוקח, שגם לו היו תכניות לישוב יהודים תושבי יפו בשכונת נווה־צדק. יחד עם חבריו רכש מאת אהרן שלוש 48 מגרשים במחיר סמלי; שטחו של כל מגרש היה 300 אמות רבועות והתנאים הנוחים שהציע אהרן שלוש לקונים עודדו וקידמו את הקמת השכונה.

באביב 1887 נוסדה השכונה החדשה, שחלק גדול ממנה נבנה בחמרי־הבנין ובאבנים שעוצבו בבית־החרושת של האחים אברהם־חיים ויוסף־אליהו שלוש, שהיו גם קבלנים ורב היה חלקם בבנייה בשכונות, וכעבור שנים גם בבניית 60 הבתים הראשונים באחוזת־בית והגימנסיה העברית "הרצליה".

על נווה־צדק נאמר בזמנו שנבנתה שורות ארוכות של בתים מעין קסרקט, ולכל בית שני בעלי־בתים. ברצות אחד מהם להודיע לשכנו חדשה כלשהי לא היה צריך לצאת מפתח ביתו אלא די היה לו שידפוק בכותל שכנו ומיד החלה שיחה בין השנים. כך עברו בשורות וחדשות בכל שורה של בתים.

הוסיף אהרן לעודד אנשים מתושבי יפו וגם חרשים־מקרו־באבא לרכוש קרקע עות ולהקים בתים. תמיד היה מנסח את שטר־המכר לבדו, כשהוא מתאימו למסיבות המכירה. בתצלום המלווה רשימה זאת נראה אחד משטרי־המכר הראשונים שהיה שלוש רושםם בקנה־סוף דק מחודד בקצהו טבול בדיו, בסגנון שהיה מקובל על היהודים־הספרדים—באותיות רש"י, ב"חצי־קולמוס". מבחינה משפטית נראה ששטר־המכר הוא גם חוזה־מכר שלפיו, במועד מאוחר יותר, לכשיתאפשר הדבר מבחינה חוקית, יהיה הקונה זכאי לקבל קושאן על שמו ולרשום את המגרש בספרי־האחוזה (טאבו) כבעליו החוקיים של המגרש. עד אז יחזיק במגרש ויבנה ביתו עליו, וכל אלה בתנאי שכל ההוצאות "הצריכים לקושאן הם של הקונה", ואילו, מצד שני, "מוכנים המוכרים לעשות המוצאדקא כנמוס הממשלה יר"ה". המוצאדקא היא כלל התשלומים שהיטלים החלים במהותם על המוכר, והסידור והדאגה לקבלת האישור החוקי לעיסקה, וכל זאת כדי שתסכים הממשלה להעביר את המגרש רשמית משם המוכרים לשם הקונה. "כנמוס הממשלה"—כל מה שתדרוש, ירום־הודה...

המגרש שהוא נשואו של שטר־המכר הזה היה, כאמור בו, בבעלותם המשותפת של חיים אמזלג ואהרן שלוש ונמכר לאחד ושמו שמואל־משה גרינברג. שטחו "שלוש מאות ושמונה ועשרים אמות מרובעות" ופירושו האמה כאמת־הבנין. אלא ששטח זה אינו התוצאה של הכפלת 18 אמות אורך ב־18 אמות רוחב, כפי המפורש בו. הפרש של ארבע אמות. לטובת הקונה, גובע כנראה

הדרושים לאותה מכירה, אמנם בנוסח תמציתי אך באופן ברור ולענין. ידוע שהיה מנסח את שטר־המכר לבדו ולפי תבונתו ונסיונו, וכותבם בכתב־ידו, ולא נזקק למשפטנים של אז, וכנראה לא החטיא את המטרה. נוסף לחתימות הצדדים על שטר־המכר נראות גם חתימות שני העדים, ולשם חגיגות הוסיפו את המלה "נאום".

חתימתו של שלוש בעברית, הקיצונית בצד שמאל, מקפידה על ציוריות כלשהי וכך לשונה:

הצעיר אהרן

שלוש

ס'ט

הדגש ב"הצעיר"—כביטוי לענוה של אותם זמנים. ס'ט—לא "ספרדי טהור", כמקובל לחשוב, אלא "סימנא טבא", כלומר: סימן טוב.

נראה שהמוכרים הצליחו לעניין את אחיהם ולהלייבם לקניית מגרשים, כי אך בוצעה העיסקה הראשונה וכבר ביקש אותו קונה לרכוש מגרש נוסף, ובהתאם לכך נעשה שטר־מכר נוסף, בהמשך לראשון, ועל אותו גליון עצמו, ושלוש מציין מחדש בתבונה את התנאים העיקריים הספציפיים, ובאשר לנותרים, הרגילים, הוא מאמץ את אלה הנזכרים בשטר־המכר הראשון ומתיחס אליהם.

בצוואתו לא שכח אהרן שלוש להזכיר לבניו שידאגו לסדר ללא דיחוי קושא־נים לאלה שרכשו מגרשים מידי ורשמם בספרי־האחווה, וזאת תמורת "המוצאדקא" שעשה בעבורם בשעתו, ובלי לגבות מהם הוצאות נוספות. ואכן, זמן קצר לאחר מותו, לאחר מאמצים שהשקיעו בניו, הוצאו, בבת־אחת, 740 קושאנים לכל אלה שטרם הועברו המגרשים על שמם ושנמצאו שמותיהם ברשימותיו כזכאים לקבל קושאן בהתאם לשטר־המכר שנערכו בידו והיו בידיהם.

קברו של המנוח אהרן שלוש נמצא בבית־הקברות הישן ברחוב טרומפלדור בתל־אביב. באדמה שקנה בצעירותו ובאחוות־הקבר של משפחת שלוש.